

Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových a proměny zámku v Lužanech

O Josefu Hlávkovi bylo v české odborné i veřejné společnosti povědomí jako o zakladateli České akademie věd a umění, významném českém a evropském architektu 19. století i o prvořadém mecenáši už za jeho života – v roce 1897 se o něm psalo: „Hlávka je muž vynikajícího významu, pro nás (...) nemáet' druhého, kdo by se jemu rovnal.“¹ Ale i další výzkum Hlávka dila stále více prokazuje význam jeho široké činnosti, velkých ocenění se mu dostává i po jeho smrti v roce 1908. Trvalou návaznost na Hlávkův odkaz zajišťuje Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových.

Hlávka nadace je založena na Hlávkově poslední vůli z 25. ledna 1904: „*Za univerzálního dědice veškerého svého jmění movitého i nemovitého jakéhokoliv druhu, tak jak toto jmění projednáním pozůstalosti zjištěno bude, ustanovují právnickou osobu, která pro všechny časy nésti má jméno Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových.*“ Posláním Nadání je podporovat „*veškerou vědeckou, literární a uměleckou činnost národa Českého a učinit výsledky této činnosti jakož i výsledky veškeré vědecké činnosti světové kulturnímu životu národnímu tak přístupnými, aby mohl z nich ve všech směrech výkonně své činnosti těžiti*“. Dalším cílem bylo podporovat „*snaživé a způsobilé studenty českých vysokých škol pražských tím způsobem, aby poskytnutím částečného neb (bude-li možno) úplného zaopatření se jim umožnilo, by se mohli plnou svou silou věnovati výhradně jen úplnému svému vzdělání, na které si jak jejich vlastní, tak i budoucnost celého národa zakládá*“.

Zmíněný cíl mělo Nadání uskutečňovat především podporou České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění a Studentských kolejí českých vysokých škol Pražských, které se řídily vlastním statutem. Celkový majetek spočíval v nemovitostech – činžovních domech v Praze a Vídni (6 domů), ve velkostatku a zámku v Lužanech, v cenných papírech a objektech určených v dalším pozůstalostním řízení. Ve Statutu Nadání, který obsahoval také ustanovení o jeho protektorovi, bylo určeno, že jmění „*Nadání má po všechny časy zůstat jako výhradní a nerozdělený soukromý majetek, který vyjma dále ustanovených případů nesmí býti jemu ani jeho úkolům nikdy a za žádných podmínek ani odcizen ani odprodán a z té příčiny*

1

také ani nikdy zadlužen“. K řízení Nadání byla vytvořena Správa Nadání, z jejichž členů mělo být šest voleno vždy na dobu šesti let a tři měli působit jako doživotní.² Nadační listinu a Statut Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových potvrdila dne 29. října 1911 Zemská správa politická v Praze. Projekt podpory vědy, národní kultury, umění a vzdělanosti byl svým pojetím a ekonomickým jištěním zcela unikátní a ve své i následně době šlo o obdivuhodné dílo.³

Hlávka nadace byla vždy úzce spojena s velkostatkem Lužany, jehož centrem je lužanský zámek. Po roce 1989 prošel lužanský areál po všech stránkách významnými změnami, po té architektonické a stavební zpracoval hlavní architekt Lužan Ing. arch. Václav Adamovský rozsáhlou studií se třemi přílohami.⁴ Studie byla posouzena Radou Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky a velmi příznivě přijata⁵ – v roce 2018 vyšla také tiskem.

Historie zámku Lužany

Problematika Nadání a vývoje lužanského areálu je velmi široká a její posouzení vyžaduje také hlubší rozbor toho, jak Hlávkův lužanský velkostatek vznikl. Název vsi Lužany vysvětluje její poloha při řece Úhlavě a charakter zdejších obyvatel v raném středověku jako „lužanů“, tj. lidí sídlících v lužích po vykloučení lesa.⁶

Obr. 1. Zámek Lužany, pohled od východu. Foto: Martin Míčka, 2013.

Ve vsi stála gotická tvrz s poplužním dvorem, jejíž vlastníci se ve druhé polovině 14. století psali s přídomek „z Lužan“ – posledním byl Bohata z Lužan, zmiňovaný v roce 1475. Hypoteticky je možné, že této tvrzí patří širší obvodové zdvo šikmého severozápad-

■ Poznámky

¹ Dd [Josef Durdík], heslo Hlávka, in: *Ottův slovník naučný, díl XI.*, Praha 1897, s. 351. Hlávka dostal úžasné množství cen, vyznamenání a řádů, nepředstavitelně obsáhla je jeho činnost mecenášská.

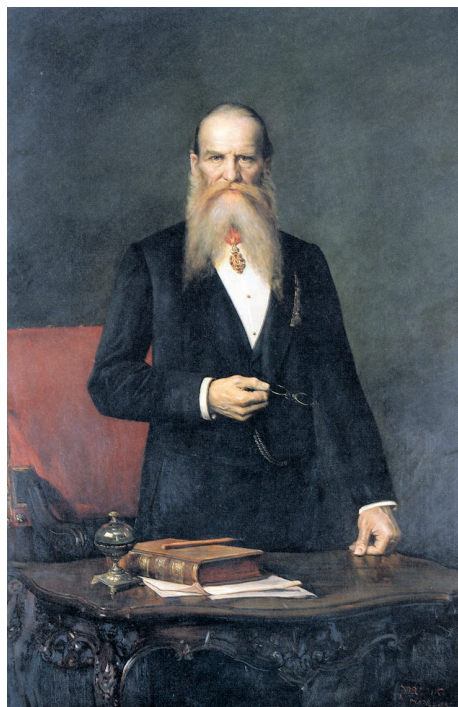
² Václav Pavlíček et al., Vznik Nadání a jeho historie od roku 1904, in: *Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových, zpráva o činnosti za rok 2015*, [s. I.] 2016, s. 5–6.

³ Ibidem, s. 7.

⁴ Václav Adamovský, *Péče o hmotný odkaz Josefa Hlávky v Lužanech po roce 1989*, Praha 2017 (200 stran, 3 přílohy vždy o 200 stranách, leden 2017).

⁵ Ke schválení došlo 17. května 2017 v Lužanech.

⁶ Jiří Úlovec – František Kašička, Tvrz a zámek v Lužanech, *Minulostí západočeského kraje XXXV*, 2000, s. 49.

2

Obr. 2. Václav Brožík, portrét Josefa Hlávky, kopie Augustina Vlčka z roku 1913. Převzato z: Šmahel (pozn. 7), s. 104.

ního dvorního křídla, které může být pozdně gotického původu.⁷

Za majitelů Petra, Václava a Karla Přichovských se Lužany znovu staly samostatným panstvím a dočkaly se řady stavebních úprav.⁸ Z doby renesanční tak pochází hlavní budova, na západní straně dvoutraktová se širokým jižním traktem obytných prostorů a úzkou severní chodbou; nelze vyloučit její dvoupatrovou výstavbu. Širší východní část hlavní budovy byla průjezdná. Za třicetileté války žili Přichovští ve Skočicích, po jejich opětovném přesídlení do Lužan po válce došlo k raně barokní přestavbě lužanského zámku. Podobu zámku po této přestavbě ukazuje veduta od Antonína Sittauera na mapě rytířského panství Lužany z roku 1793. Podle ní byl zámek jednopatrový s trojděleným hlavním průčelím, v jeho přízemí s vjezdem, s pravidelně rozmístěnými okny po třech v každé třetině, nad hlavní římsou vždy ukončené volutovým štítem. Všechny tři štíty zastřešovaly sedlové stříšky kolmé k sedlové střeše hlavní budovy. Rovněž severovýchodní rizalit byl ukončen shodně tvarovaným štítem. V místech nad dnešní věží se na vyobrazení nad zámkem zvedá věžička s cibulovitou bání, jež však zřejmě nepatřila raně barokní přestavbě, ale pocházela z 18. století.

Po Přichovských se po roce 1682 a v průběhu 18. století vystřídala na panství řada majitelů, v roce 1818 je koupil Friedrich Karel Schönborn a v rukou

Schönbornů bylo až do roku 1856. Patrně za jejich správy byly v první polovině 19. století odstraněny barokní štíty, zřejmě už zchátralé. V roce 1856 získal Lužany na krátkou dobu Karel Kinský, v letech 1861–1866 patřily pražskému továrníku Františku Ringhofferovi. Dne 23. června 1866 koupil lužanský velkostatek Josef Hlávka za 330 000 zlatých, jako nové bydliště pro svou matku.⁹

Lužanský velkostatek sestával v té době ze čtyř dvorů – Lužan (235 ha), Skočic (151 ha), Dlouhé Louky (119 ha) a Vlčí (108 ha). Na celkové výměře 1 018 ha v roce 1880 se ze dvou pětin podílely lesy. K výnosu velkostatku přispíval i provoz lihovaru.

Hlávková přestavba zámku a velkostatku Lužany

V roce 1875 matka postoupila velkostatek a zámek Lužany zpět Hlávkově. Stalo se tak poté, co Hlávka v roce 1869 v důsledku selhání nervového systému následkem fyzické a psychické zátěže ochrnl a mohl se pohybovat jen na invalidním vozíku. V roce 1873 vrátil stavitelskou koncesi, zlikvidoval svou stavitelskou kancelář a dokončením staveb pověřil své spolupracovníky. Následně přesídlil do lužanského zámku a k přístupu vozíkem do patra si dal při jižním průčelí hlavní budovy zřídit dvouramennou rampu. V roce 1880 nemoc ustoupila. V roce 1886 se Hlávka podruhé oženil, se Zdeňkou Havelkovou,¹⁰ a v letech 1886–1887 se rozhodl lužanský zámek přestavět.

Přestavba tohoto skromného barokního zámku na novorenesanční reprezentační sídlo patří k prvořadým ukázkám v dějinách naší architektury. Hlávka při ní řešil praktické úkoly i výjimečně architektonické a výtvarné záměry. Zámecký areál se nachází v blízkosti řeky Úhlavy a trvalým problémem tak vždy byla vlhkost zdí. K jejímu snížení dal Hlávka prohloubit a nově zaklenout sklepy a zvýšit podlahy ve větších částech přizemí. Po odstranění staré věže se do zámku vstupuje novou „velkou věží“, zastřešenou dlátově a s věžičkou ve vrcholu. Na malý vstupní prostor navazuje schodiště, v patře křížově klenuté na střední sloup se štukovými, ornamentálně zdobenými žebry. Průjezd hlavní budovou Hlávka zrušil přístavbou patrové loggie v ose jižního průčelí hlavní budovy, zámek na severovýchodní straně rozšířil o patrový rizalit. V patře realizoval svůj soukromý byt, bohatě zdobený ornamentální výmalbou. Podesta schodiště zde zpřístupňuje vnitřní halu, na niž do dvora navazuje Hlávková pracovna vzniklá ze zrušené zámecké kaple a na východě při nároží hlavní budovy největší bytový prostor zámku – velká jídelna, nyní zvaná sál Českého kvarteta. Reprezentační měřítko a výmalba stropu od Karla Jobsta nad bohatě profilovanou římsou z ní činí nejpůsobivější místnost zámku. V jižním traktu na jídelnu navazují v nároží Hlávková knihovna a tzv. Zdenčin salonek, na stropě zdobený výmalbou s alegoriemi ročních období. Další místnost západně od salonku byla využívána jako malá jídelna, rovněž zdobená stropní ornamentální výzdobou.

Na ni navazuje oblouky do parku uzavřený prostor ve středu jižního průčelí hlavní budovy, zvýrazněný ornamentálně i alegorickými ženskými postavami. Sousední místnost sloužila jako ložnice, s pozdější vedlejší koupelnou. Prostory v dvoupatrové západní části hlavní budovy nebyly již tak zdobené, byly často – stejně jako místnosti ve starém křídle – určeny pro hosty. Přístavbou zřízená arkádová chodba na severní straně hlavní budovy zpřístupňovala novou zámeckou kapli Panny Marie situovanou při styku obou křídel, která byla nejrozsáhlejší stavební akcí při Hlávkově přestavbě zámku. Na západ orientovaná kaple je řešena jako dvoupatrová; dolní, sklepní podlaží je dvoudenní, sklenuté křížově na střední pilíři. Hlavní prostor v patře je klenut křížově štukovou žebrou klenbou, s postranními patrovými klenutými ochozy. Vítězný oblouk odděluje čtyřboce uzavřený závěr s šestidílnou žebrou klenbou, také zadní tribuna je v obou podlažích klenutá. Mimořádná je výzdoba kaple s malbami Karla Jobsta. Vstup do ní zvenčí zajišťovala Hlávková přístavěná nižší druhá věž, ukončená jehlanovou střechou. V Lužanech není kostel, proto se zdejší obyvatelé mohli účastnit mší v kapli. vysvěcena byla 11. září 1887 Dvořákovou Lužanskou mší D dur pro smíšený sbor a varhany op. 76. Obytné prostory Hlávková reprezentačního bytu zvýraznila dobové ukázky mobiliáře a četná výtvarná díla – například rodinné portréty, mezi nimiž se nacházely i podobizny Josefa Hlávky a Zdeňky Hlávkové od Vojtěcha Hynaise z roku 1894.

Hlávková přestavba lužanského zámku byla zaměřena na vytvoření reprezentačního bytu a přijímacího sídla mecenáše podporujícího vědu a umění ve všech oborech. Hlávka zde pobýval příležitostně, zdejší pobyty střídal s povinnostmi v Praze i Vídni, lázeňskými pobyty atd. V Lužanech přijímal a hostil různé umělce – básníky, spisovatele, malíře, sochaře, architekty, hudebníky, vědce i politiky. Připomeneme alespoň Josefa Václava Sládka, Jaroslava Vrchlického, Julia Zeyera, Vojtěcha Brožíka, Julia Mařáka, Vojtěcha Hynaise, Josefa Václava Myslbeka, Josefa Fantu, Antonína Dvořáka, Josefa Suka, Oskara Nedbala nebo třeba

■ Poznámky

7 František Kašička, Stavební vzhled a proměny zámku do poloviny 19. století, in: František Šmahel (ed.), *Hlávkovy Lužany*, Praha 2014, s. 55.

8 O tehdejší rozsáhlé výstavbě svědčí nadpražní kámen z hlavního portálu nového sídla s letopočtem 1583, údajně přenesený Josefem Hlávkou.

9 Hlávkově rodiče Antonín a Anna žili v prostém příměstním domě v Přesticích nedaleko Lužan, kde se také Josef Hlávka 15. února 1831 narodil. Po smrti Hlávkovy otce 27. prosince 1860 zde žila jeho matka Anna Hlávková, rozená Stachová. František Šmahel, *Hlávkovy Lužany*, in: Šmahel (pozn. 7), s. 20.

10 Hlávková první žena Marie zemřela v roce 1882.

poslance Františka Ladislava Riegra a Karla Mattuše, předního vídeňského architekta Friedricha Schmidta, z vědců prof. Josefa Ladislava Píče aj. U mnohých z nich se zdejší pobyt výrazně projevil v jejich díle, například u Julia Zeyera či Antonína Dvořáka.¹¹ Z počátku přijíždělo do Lužan kolem sta návštěvníků ročně, během několika let se však jejich počet více než zdvojnásobil – pro manželku Zdeňku Hlávkovou z toho vyplývaly mnohé povinnosti.¹²

Pro příjemné pobyty osobností v parku navrhl J. Hlávka Zdenčin altán (Zdenčín), Dvořákův altán (altán U splavu) a altán Akademie, na památku Julia Zeyera Zeyerův památník s nápisem na architrávu „*Památce Julia Zeyera věnují zalíbené toto jeho místočko Josef a Zdeňka Hlávkové*“.

Vývoj Nadání a zámku Lužany do roku 1989

Po vzniku Československé republiky bylo Nadání právně převzato, za 1. světové války však byla hodnota cenných papírů v jeho majetku znehodnocena. Se státním finančním příspěvkem se podařilo zachovat ubytování tří a půl tisíce chudých studentů zdarma v Hlávkově koleji a stejně tak byla podporována činnost Akademie věd. Činžovní domy ve Vídni byly ztrátové, proto byly prodány a za výnos byl zakoupen nájemní dům v Hvězdové ulici v Praze, který je od té doby trvale ve vlastnictví Nadání. Na výnosu Hlávková odkazu se pražské domy podílely ze 42 % a lužanský velkostatek z 39 %. Lužanský zámek sloužil v souladu se zněním Hlávkovy poslední vůle jako sídlo prezidentů České akademie věd a umění.¹³

Od roku 1939 došlo v Nadání i u lužanského velkostatku k velkým změnám. Za nacistické okupace byla v Čechách vědecká i umělecká činnost omezena a po uzavření vysokých škol byla uzavřena také Hlávková kolej. V roce 1942 Úřad říšského protektora Nadání zrušil, jeho majetek převedl ke studentské nadaci

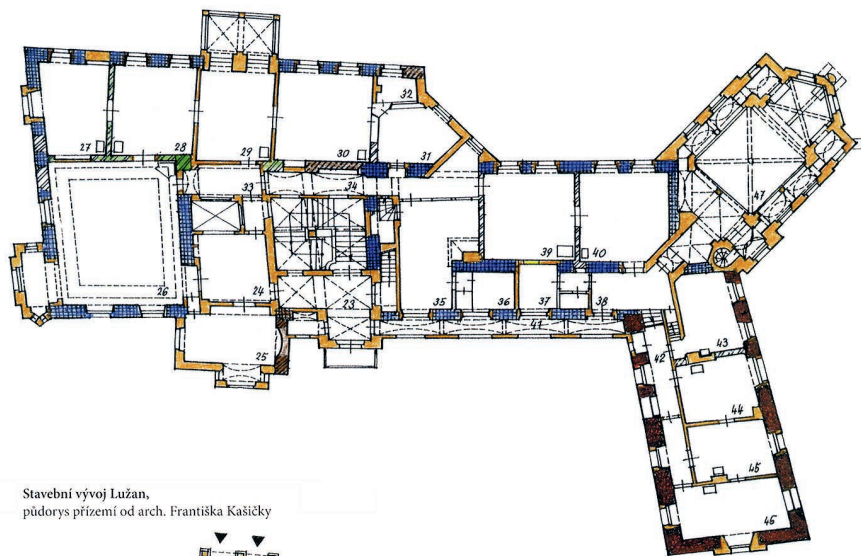
■ Poznámky

11 Antonín Dvořák se při návštěvě Lužan v roce 1895 radil s Josefem a Zdeňkou Hlávkovými, zda má přijmout finančně výhodnou nabídku na další pobyt v Americe, a na jejich radu ji odmítl. Viz Antonín Špelda – Viktor Viktora, *Zámek Lužany. Hudba a literatura*, Plzeň 1976, s. 7. Podobně mu v roce 1898 manželé Hlávkové poradili, jak odmítnout ministerskou žádost o účast v soutěži na „jubilijní pochod“ k 50. výročí vlády císaře Františka Josefa I., které se Dvořák z vlasteneckých důvodů zúčastnit nechtěl.

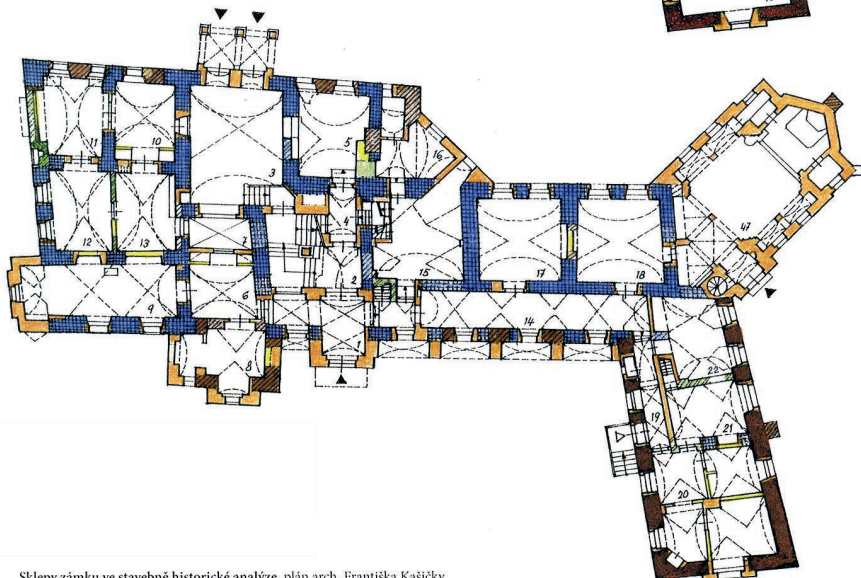
12 Magdalena Pokorná, *Život na Lužanském zámku*, in: Šmahel (pozn. 7), s. 121–146.

13 Na tuto dlouhodobou tradici se po válce navázalo. Po Josefu Hlávkově v ní do roku 1945 pokračovali prof. Antonín Randa (1908–14), prof. Karel Vrba (1914–22), prof. Josef Zubatý (1923–31), prof. Josef Foerster (1931–39) a prof. Josef Šusta (1939–45).

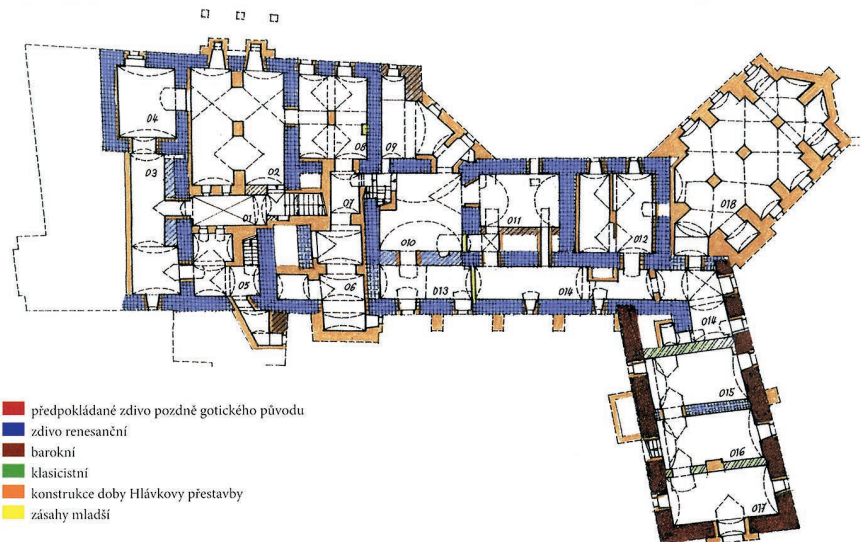
První patro zámku po přestavbě, plán arch. Františka Kašičky

Stavební vývoj Lužan, půdorys přízemí od arch. Františka Kašičky

Sklepy zámku ve stavebně historické analýze, plán arch. Františka Kašičky

Obr. 3. Stavebněhistorický průzkum zámku Lužany: analytický půdorys v úrovni sklepů, přízemí a 1. patra. Zpracoval: František Kašička.

4

dr. Emila Háchy a nadační jmění pod správu Bodeamt für Böhmen und Mähren. Ke správě lužanského velkostatku byl dosazen německý inspektor, za jehož působení došlo k exploataci půdy a zchátrání hospodářských budov.¹⁴

V dlouhém pětáctyřicetiletém poválečném období 1945–1990 se situace Nadání i lužanského zámku opakovaně měnila. Zprvu bylo Nadání v roce 1945 znovu právně zajištěno, ale v 50. letech vláda zrušila všechny nadace – došlo tak i k ohrožení existence Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových. Zásluhou jeho tehdejšího funkcionáře prof. Bohumila Němce zůstalo zachováno, ale jeho Národohospodářský ústav byl zrušen. Hlávka založenou Českou akademii věd a umění nahradila v roce 1952 Československá akademie věd. Hlávková kolej, dříve patřící spolku Studentské koleje českých vysokých škol, přešla nyní do státního vlastnictví. Pod vedením prof. B. Němce byl v roce 1954 zpracován nový statut, podle nějž bylo úkolem Nadání „podporovati všechny vědecké, literární a umělecké snahy českého lidu, jakož i přispívati k uspokojení jeho kulturních potřeb, podporovati veškerou ekonomickou činnost českého národa...“¹⁵ Ve statutu bylo též uvedeno, že všechno nemovité i movité jmění Hlávkou Nadání odkázané má zůstat v jeho trvalém vlastnictví. K tomu byla nově zřízena Nadační správa Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových se sídlem v Praze. Jejím povinností bylo také udržovat Hlávkovu hrobku na přeštickém hřbitově v dobrém stavu a konat bohoslužby ve dnech určených Hlávkou v poslední vůli. Po roce 1968 byla existence Nadání znovu zpochybněna, po jeho zajištění vznikl v roce 1969 nový statut.

V říjnu 1945 dostalo Nadání zpět do své správy statek v Lužanech. Předválečné i poválečné statuty proklamovaly vždy zachování majetku Nadání, skutečnost však byla jiná. Hospodářské objekty lužanského velkostatku byly ve špatném stavu a půda byla devastována, zaměstnanci zde činní často po roce 1945 odcházeli do pohraničí a v Lužanech tak byl nedostatek pracovních sil. Situace se přiostrčila po únoru 1948. Podle dohody z 18. června 1948 Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových zrušeno nebylo, jeho majetek v Lužanech měl zůstat zachován v celku a zdejší velkostatek měl být převeden do správy a užívání ministerstva školství. Ale 23. srpna 1948 dostalo Nadání výměr, podle něhož měl být celý majetek lesní, rybníční i zemědělský převeden na Státní lesy a statky. Proti němu vydala Nadační správa 3. září 1948 *Memorandum o Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových*, v němž také zpochybnila záměr zřídit v Lužanech zemědělskou školu či vzorný školní statek a mj. argumentovala proti tomu vynikajícími hospodářskými výsledky lužanského velkostatku, nejlepšího v přeštickém okresu.¹⁶ Spor dále pokračoval, Nadání se podařilo alespoň zachovat si ve správě zámek a část jeho areálu. Kulturní poslání Nadání mělo také podpořit zřízení muzea v zámku v roce 1951, ač se v jeho názvu nemělo Hlávko jméno uvádět. Rok 1951 připomínal 50. výročí založení České akademie pro vědy, slovesnost a umění, ale také 110. výročí narození Antonína Dvořáka, jemuž byla u hlavního vchodu do zámecké kaple odhalena pamětní deska.

Po přijetí zákona o kulturních památkách č. 22/1958 Sb. byl lužanský zámek památkově chráněn. Na základě vládního usnesení č. 25/1973 o kategori-

Obr. 4. Zámek Lužany, sál Českého kvarteta. Foto: Martin Micka, 2013.

zaci kulturních památek byl zařazen do II. kategorie. Po vydání nového statutu Nadání v roce 1969 byla jeho správa doplněna na plný počet členů, v 70. letech byly zahájeny práce na částečné obnově zámku. V roce 1970 byla opravena jeho krytina, o tři roky později došlo k opravě ohradní zdi a roku 1977 bylo obnoveno oplocení zámku. V letech 1980–1981 proběhly stavební úpravy v přízemí východního křídla, související se zřízením bytu správce zámku. Následujícího roku si Nadání vyžádalo z depozitáře sochu Josefa Mařatky z roku 1913, ulitou v roce 1934 do bronzu. V roce 1983 byla provedena částečná rekonstrukce Dvořákovy altánu. Na projekční přípravě obnovy se podílelo také SÚRPMO Praha – Eva Jirglová zpracovala v roce 1983 projekt na kanalizaci zámku, v následujícím roce byl v ateliéru arch. Václava Tatíčka navržen objekt veřejných toalet ve formě nízkého válce se vstupy ze stran, jak byl také realizován, se situováním při mlýně v jihovýchodní části parku. V roce 1986 vypracoval Ing. Karel Drhovský návrh na regeneraci parku, realizovaný v následujícím roce.

Plánované opravy zámecké budovy se uskutečnily jen z části, zámek byl nadále ve špatném stavu a ohrožený vlhkostí – na jeho údržbu chyběly finanční prostředky. Hospodářské zázemí – zemědělské objekty (vesměs zchátralé), půda a rybníky – bylo od zámku oddělené. Ani na údržbu Hlávkových domů v Praze nebyly finanční prostředky. Proto se Správa Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových sama rozhodla ukončit k 31. prosinci 1987 svou činnost a předat veškerý nemovitý i movitý majetek darovací smlouvou do státního vlastnictví. Toto rozhodnutí vzbudilo odpor v Praze i v plzeňském regionu, další rok se hledalo řešení k záchraně Nadání. V Praze spravovalo Hlávkovu kolej v Jenštejnské ulici České vysoké učení technické, které usilovalo o zachování Nadání. Kulturní odbor jmenoval v roce 1988 členy prezidia a správy Nadání. Při řádné volbě v září 1988 byl předsedou Nadání zvolen rektor ČVUT prof. Ing. Jiří Klíma, DrSc., do vedení byl dále zvolen doc. PhDr. Jaroslav Nedvěd, CSc. Nová správa se zavázala pečovat o odkaz a památku Josefa Hlávky. Autor tohoto článku si vzpomíná, jak Fakulta ar-

■ Poznámky

¹⁴ Jiří Pokorný, Zámek a velkostatek po Hlávkově smrti, in: Šmahel (pozn. 7), s. 201–202.

¹⁵ Nový statut, schválený v roce 1954 odborem kultury ÚNV hl. m. Prahy, byl zaslán Nadační správě 27. prosince 1954. Uloženo v archivu Nadání.

¹⁶ Václav Pavlíček, Nadační majetek v Lužanech v časech změn, in: Šmahel (pozn. 7), s. 218–219.

Obr. 5. Zámek Lužany, salonek paní Zdeňky. Foto: Martin Míčka, 2013.

5

chitektury chtěla v 80. letech navázat na podporu vynikajících studentů Hlávkovou nadací – v Ústavu teorie vývoje architektury a rekonstrukcí prof. J. Pechara byly studentské rekonstrukční projekty vedené docenty S. Voděrou a K. Kibicem odměněny Hlávkovou cenou.

Proměny Nadání a zámku Lužany po roce 1989

Listopad 1989 znamenal ve vývoji Nadání i lužanského velkostatku zásadní proměny. Především se rozšířilo památkové nazírání na lužanský zámek – jeho vnitřní mobiliář byl v roce 1991 prohlášen za kulturní památku a ve zdůvodnění se poukazovalo na jeho vysokou hodnotu uměleckou i pro dobu dokumentační.¹⁷ Samostatné prohlášení mobiliáře za kulturní památku je u hradů a zámků výjimečné, u lužanského zámku vyplývá z jeho unikátnosti.

Následující více než čtvrtstoletí trvající období je možné rozdělit podle předsedů správy Nadání na 1. etapu za doc. PhDr. Jaroslava Nedvěda, CSc. (1993–2000), a 2. etapu za prof. JUDr. Václava Pavlička, CSc. (2000 – současnost).

Po roce 1989 se tehdejší správa Nadání rozhodla získat finanční prostředky pro obnovenou nadační činnost podnikatelskými aktivitami. Jako základ pro ně zpracoval Ing. arch. Petr Věrtelář v roce 1991 architektonický návrh areálu v Lužanech, řešící jeho revitalizaci. Tento návrh se stal podkladem pro žádost o dotaci na záchranu areálu a jeho nové využití, adresovanou *Europa Nostra Restoration Fund* v Nizozemsku. Dotace nebyla udělena, ale návrh vedl k četným dalším průzkumům, projektům i realizacím přímo v zámku i v jeho areálu. V roce 1991 byl proveden dendrologický průzkum dřevin v zámeckém parku, v letech

1991–1992 byl zadán polohopisný a výškopisný plán parku a zámku. Od roku 1991 se na úpravách zámku i parku ve funkci hlavního architekta výzkumně a projektově podílel Ing. arch. Václav Adamovský, který jako revizi prostorového řešení parku a vstupu do zámku zpracoval tři varianty řešení.

Na základě rozhodnutí Nadání v roce 1991 byla nově uspořádána expozice *Osobnost Josefa Hlávky v Lužanech*, k níž zpracovala koncepci PhDr. Dagmar Rýdlová, CSc. První místnost byla zaměřena na myšlenkový odkaz Josefa Hlávky, druhá na Hlávkovy hosty v Lužanech a ve třetím sále byly uvedeny projekty známých Hlávkových staveb; návštěvníci měli možnost při prohlídce nahlédnout i do kaple.

V letech 1992–1994 provedl arch. František Kašička stavebněhistorický průzkum zámku, v němž poukázal na etapy jeho výstavby – původně gotickou tvrz, renesanční etapu s barokní přestavbou a Hlávkovo podstatné novorenesanční přebudování. Jedním z hlavních úkolů bylo tehdy odstranění nadměrné vlhkosti zámku. V té souvislosti došlo k odbourání betonových podlah v přízemí s odebráním násypů sklepních kleneb a k náhradě dřevěnými podlahami podle původního stavu. Zároveň se otloukly omítky poškozené vlhkostí, které byly nahrazeny. Do repasovaných kachlových kamen byly vsazeny elektrické topné vložky a obnovil se strop tzv. sálu Českého kvarteta v prvním patře s jeho výmalbou. Pozornost se zaměřila také na pracovní prezidentské České akademie věd a umění, v přízemí pak na expozici Hlávka díla.

Arch. Václav Adamovský řešil v letech 1992–1998 dva apartmány v přízemí zámku a zde též propojení vstupní haly a kanceláře, v patře úpravu hostinských

pokojů, salonků, zámecké kuchyně a koupelny hostů. V zámeckém parku se zajistilo parkování vozidel hostů a osvětlení. V této době se ještě počítalo s velkou návštěvností zámku a ke zvýšení pohodlí návštěvníků vyzval předseda Nadání doc. PhDr. Jaroslav Nedvěd, CSc., arch. Václava Adamovského ke zpracování návrhu pavilonu tzv. Vídeňského posezení v parku. Architekt jej projektoval v roce 1992 a situoval v jihovýchodním koutě parku poblíž mlýna a objektu veřejných toalet. Řešení pavilonu bylo architektonicky pozoruhodné, mělo se jednat o přízemní objekt na šestiúhelném půdorysu s vnějším ochozem, ve střední ose s hlavním prostorem pro posezení. Po jeho levé straně se počítalo s místností pro občerstvení navázanou na kuchyň, po pravé s víceúčelovým prostorem a veřejnými toaletami, nahrazujícími stávající. Návrh je třeba velmi ocenit jako stavbu citlivě navazující na drobné Hlávkovy objekty v parku – Zdenčin altán, altán Akademie, Dvořákův i Zeyerův památník. Velká pozornost se věnovala parku se vstupem na Loužek za náhonem. Ke zkvalitnění pobytu v něm se v roce 1994 realizovala výstavba protihlukové stěny, oddělující zámek a park od hluchého a prašného provozu v hospodářském areálu statku. Stěna byla navržena ze zvukopohltivých betonových tvárníc SONING-BLOK na pilířích s krytím bobrovkami.

Dosud uvedená koncepce lužanského areálu po roce 1989 byla založena na propojení dvou pojetí, jednak jeho podnikatelského využití přispívajícího k získání finančních prostředků pro činnost Nadání i údržbu jeho objektu, jednak zámku chápaného po roce 1945 jako státní zámek se zájmem o velkou návštěvnost. Kolem roku 1993 však došlo ke změně koncepce, lépe řečeno k návratu pojetí Lužan dle Hlávkovy závěti – jako centra podpory vědy, umění a nadaných studentů. V lužanském zámku, Hlávkou přestavěném na reprezentační sídlo, měly být předávány ceny, podpory a medaile za vynikající činnost. Dalším přednostním úkolem byla péče o zámek a celý areál, jeho udržování ve výborném stavu. Oproti situaci před rokem 1989, kdy do zámku s muzeem a parkem zavítalo ročně cca 6 500 osob, tedy návštěvnost značně poklesla.¹⁸ Proto také nebyl pavilon tzv. Vídeňského posezení realizován.

■ Poznámky

¹⁷ Dopis Ministerstva kultury ČR ze dne 7. října 1991, č. j. 13080/91-PP.

¹⁸ Návštěva zámku není ani dnes vyloučena, je možná na základě žádosti, je však podřízena hlavnímu využití objektu.

6

Obr. 6. Zámek Lužany, interiér kaple, pohled z galerie.
Foto: Martin Micka, 2013.

Za předsednictví doc. Jaroslava Nedvědy byly dále v letech 1993–1994 restaurovány malby vstupní haly, hlavního schodiště a chodby v prvním patře. Kvůli snížení vlhkosti, s níž se zámecký areál vždy potýkal, byl obnoven venkovní větrací a vysoušecí kanál. Bylo třeba opravit čerpání teplé vody pro zámek a doplnit jeho elektrifikaci. Při stavebně-technickém průzkumu bylo zjištěno, že stropní konstrukce jsou v zámku napadeny houbou, hnilobou a hmyzem, dřevomorka byla zjištěna i v hlavní věži. Související mykologický posudek provedl doc. RNDr. J. Klán, CSc., následně bylo navrženo a realizováno řešení k nápravě. Zámecký park byl zbaven nevhodných a nezdravých dřevin.

Po smrti předsedy Nadání dr. Jaroslava Nedvědy, CSc. (2000), došlo k dalšímu období revitalizace lužanského areálu za předsednictví prof. JUDr. Václava Pavlíčka, CSc. V roce 2002 lužanský areál těžce postihly povodně Úhlavy. V zámku zatopila řeka sklepy i prostor pod kaplí, zatopena byla zahrada až k památníku Julia Zeyera, zásobní zahrada k pavilonu Akademie věd, Lůžek, objekt s kanceláří zahradníka. Došlo k destrukci nejstarší ohradní zdi v délce 50 m, z Přestické brány zůstalo jen torzo. Celkově byly škody způsobené záplavami v lužanském areálu odhadnuty na 705 500 Kč, následovaly pak rozsáhlé obnovovací práce. V letech 2002–2003 byl opraven krov hodinové věže, poté došlo k rekonstrukci krovu nad severozápadním křídlem zámku.

Podle požadavku z roku 2003 vyprojektoval arch. Adamovský voliéru pro pávy, situovanou v jihovýchodní části zámeckého parku. Závažná byla jeho přednáška v roce 2002 *Drobné stavby Josefa Hlávky v areálu zámku v Lužanech*, která podnítila jejich stylovou obnovu. U Přestické brány bylo po poničení povodní nutné rychle přistoupit k její rekonstrukci. Zároveň byla opravena i navazující ohradní zeď. Náročná byla oprava Zdenčina altánu. Patrový pavilon je vystaven z režného zdiva, v patře s předsazenou dřevěnou loggií na konzolách, a zastřešen valbovou střechou. Původně stály v přízemí na kamenných podstavcích empírové sochy z první poloviny 19. století, které se však nedochovaly. Při obnově je nahradily měřítkově shodné alegorické keramické sochy od J. Jelínka. Projekt rekonstrukce byl vypracován v roce 2004, obnova dokončena v roce 2006. U cihelného Zeyerova památníku chyběla reliéfní busta, lavička a ve vrcholu střechy váza. Při obnově v roce 2007 byla osazena kopie busty, nová lavička a replika vázy, na architrávu památníku byl realizován nápis. Dále se přistoupilo k obnově novogotické hrobky Josefa Hlávky na přestickém hřbitově, vzniklé po smrti Hlávky první manželky Marie v roce 1882. Hrobka byla sešlá, kamenné prvky narušené, stejně jako cenný freskový cyklus *Ze života P. Marie* od Karla Jobsta. Stavebně byla obnova uskutečněna v roce 2007, restaurování fresek ještě pokračovalo.

Nadání věnuje velkou pozornost také dobrému stavu dalších staveb a hospodářských budov, které jsou součástí Hlávkovy areálu v Lužanech. V roce 2012 objednalo projekt na zásobování vodou administrativní budovy čp. 56, sýpek čp. 137 a domu lesního adjunkta čp. 75. Sedlově zastřešený dům lesního adjunkta se stylovými motivy v režném zdivu na průčelí prošel rozsáhlou rekonstrukcí podle projektu arch. Václava Adamovského z roku 2011. Pohledově při ní došlo k částečné rehabilitaci vzhledu náhradou trojdielných oken za dvoudílná. V roce 2014 byl opraven velký skleník, v budoucnosti se počítá s opravou dalších hospodářských objektů – zajímavý je například ovčín s dvoulodní dispozicí.

Obnovovací práce probíhaly v poslední době také na zámku, v roce 2016 například proběhla oprava střešního pláště nad kaplí. Hlavním úkolem zůstává dokončovací akce na úplné odvlhčení zdiva zámku firmou SPELEO, spočívající v obnově severní odvodňovací štoly.

Zámek Lužany jako (národní) kulturní památka

Při celkovém shrnutí obnovovacích prací v Lužanech je třeba konstatovat, že Nadání za předsednictví prof. JUDr. Václava Pavlíčka, CSc., uvedlo areál do vzorného stavu a že se dále intenzivně věnuje péči o něj. Hluboký zájem o areál vyústil také ve vydání reprezentační publikace *Hlávkovy Lužany* v roce 2014.¹⁹ V této souvislosti je třeba rovněž velmi ocenit činnost hlavního

architekta Ing. arch. Václava Adamovského, který pro zdejší areál vypracoval od roku 1992 celkem 24 rozsáhlých rekonstrukčních projektů a četné další dílčí návrhy. Především je nutné vidět a chápat Lužany ve smyslu Hlávkovy závěti jako centrum podpory vědy i umění a nadaných studentů, jak k tomu dospělo Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových za správy svých posledních předsedů.

Lužanský zámek je s celým zdejším areálem památkově chráněn v kategorii kulturní památka pod rejstříkovým číslem 38394/4-359. Předmětem ochrany je zámek, park, altány, bývalý mlýn čp. 3, zbytek příkopu bývalé tvrze, rybník, užitková zahrada, ohradní zeď s pěti branami, hospodářské budovy, skleník, sochy Madony, sv. Alžběty Durynské a sv. Jana Nepomuckého, krucifix a kamenný znak na kraji zámeckého parku.

Naše nejcennější památky jsou zařazeny mezi národní kulturní památky (dále NKP), jejichž původní počet 33 nemovitých NKP v roce 1962 se po prohlubovaném průzkumu postupně zvyšoval až na současných 297 NKP. Je zásadní otázkou, zda i Lužany nesplňují kritéria pro takové vysoké hodnocení.

Zde je nutné znovu připomenout, jak a proč se Lužany staly v době Hlávkově i pozdější místem hojně navštěvovaným velkými osobnostmi vědy, slovesnosti a umění. Vyplynulo to ze zásadního významu Hlávky jako navrhovatele České akademie císaře Františka Josefa, jejíž založení finančně podpořil částkou 200 000 zlatých. Tento význam byl oceněn už v roce 1897.²⁰ Josef Hlávka je však také mimořádnou osobností v dějinách památkové péče. Je zde na místě zmínit mj. Hlávkovu prosazení projektu obnovy Karlova mostu poškozeného potopou v roce 1890 do původní podoby z doby Karla IV. a jeho dohled na všechny zde prováděné práce i finanční podporu při vyzdvížení a záchraně dvou Brokoffových soch svržených z mostu.²¹ Zásadně významná je také Hlávková iniciativa při zpracování a vydávání *Soupisů historických a uměleckých památek jednotlivých okresů* a dalších svazků památek na Pražském hradě i lidové architektury na Hlince. V prvním svazku byl uveřejněn proslov od Josefa Hlávky a archeologa Josefa Ladislava Píče,²² v němž se připomíná promítnutí dějinného vývoje v našich památkách. Po založení České akademie pro vědy, slovesnost a umění vznikla v roce 1893 Archeologická

■ Poznámky

19 Šmahel (pozn. 7).

20 Ottův slovník naučný (pozn. 1), s. 350.

21 Dagmar Rýdlová, *Život a dílo Josefa Hlávky v datech*, in: Šmahel (pozn. 7), s. 241.

22 Proslov, in: Karel Boromejský Mádl, *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém od pravěku do počátku XIX. století. I. Politický okres Kolínský*, Praha 1897.

Obr. 7. Zámek Lužany, Zdenčin pavilon po obnově. Foto: Martin Micka, 2013.

Obr. 8. Zeyerův památník, stav po obnově. Foto: Martin Micka, 2013.

komise pro vědecký výzkum památek i jejich ochranu, kterou sněm Českého království podpořil finančními subwencemi. Soupisy měly být vydávány v českém jazyce i v německém překladu. Od roku 1897 bylo vydáno celkem 50 okresů a pět připojených svazků památek, z toho za Hlávka života 30 + 4 svazků, za rakouské monarchie 41 + 5 svazků, do konce trvání Československé republiky dalších 9 svazků. Celá akce je velmi výstižným dokladem, s jakou houževnatostí, organizační schopností i finanční uvážeností Hlávka k úkolům přistupoval a rovněž s jak velkolepým výsledkem zde záměr končil.²³

Výběr nových národních kulturních památek se řídí osmi hodnotovými kritérii, která byla stanovena se záměrem zachování exkluzivity této kategorie památek.²⁴ Návrhy pro prohlášení nových národních kulturních památek je nutné v návaznosti na tato kritéria objektivizovat. Při návrhu Lužan za národní kulturní památku je tak třeba uvážit následující:

– Zámek představuje po přestavbě v druhé polovině 19. století významné kulturní místo v dějinách našeho národa s programem podpory jeho dalšího pokroku.

– Areál je spolu s Hlávkovými pražskými domy centrem Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových, historicky nejvýznamnější národní instituce sledující a podporující rozvoj našeho národa po stránce vzdělanostní, hospodářské, umělecké a kulturní.

– Zámek je architektonicky mimořádně hodnotný pro jeho přestavbu Josefem Hlávkou na rodinné sídlo a kulturní centrum s prostory k přijímání předních představitelů naší vědy, umění a hospodářství, zaměřené k rozvíjení jejich činnosti. Jeho vnější vzhled i interiéry se celistvě dochovaly v podobě dané Josefem Hlávkou.

– Josef Hlávka je vedle Jana Blažeje Santiniho naším ojedinělým architektem, jehož stavba byla prohlášena za památku světového dědictví. U J. Hlávky je to metropolitní rezidence Bukoviny a Dalmácie na Ukrajině, u J. B. Santiniho kaple sv. Jana Nepomuckého na Zelené hoře ve Žďáru nad Sázavou a chrám Panny Marie v Sedlci.²⁵

– Zámek je místem předávání vyznamenání Nadací Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových za vědeckou, literární a uměleckou činnost – Medailí Josefa Hlávky a Cen Josefa Hlávky.

Pro návrh Lužan za národní kulturní památku tedy svědčí řada stanovených hodnotových kritérií, například kritéria č. 2 a 6, hlavním a rozhodujícím je pak kritérium č. 8.

7

Výše uvedené důvody nasvědčují tomu, že prohlášení lužanského zámku za národní kulturní památku je plně odůvodněné.

Karel KIBIC

■ Poznámky

23 Hlávkovými hosty na lužanském zámku byli také pracovníci podílející se na vytváření těchto soupisů, například prof. Josef Ladislav Pič.

24 Kritéria byla projednána na vědecké radě ministra kultury 17. května 2018. Hodnotová kritéria pro návrh památek za NKP jsou následující:

1. Jsou nejvyššími nebo alespoň obzvláště vynikajícími reprezentanty určité druhové skupiny kulturních památek.
2. Jsou doklady tvorby a invence výjimečného tvůrce národního či mezinárodního významu.
3. Dokumentují nejdůležitější etapy vývoje výtvarného umění, architektury, stavitelství, urbanismu, zahradní a krajinářské tvorby, vědy, techniky a industriálního rozvoje nebo přínášejí mimořádné svědectví o vývoji a rozmanitosti duchovní nebo hmotné kultury v daném období.
4. Jsou významné svou vzácností a hodnotou stárí jako již ojedinělé doklady zaniklých epoch vývoje mnohonárodnostních společností.
5. Jsou širší veřejností vnímány jako součást národní, respektive evropské identity pro jejich hlubokou vazbu na významné historické epochy, události nebo tradice.

8

6. Mají přímý a důležitý vztah k významným událostem nebo osobnostem národního či mezinárodního významu.

7. Obzvláště významně dokládají myšlenkové a náboženské proudy nebo uměleckou tvorbu, mající pro české země zásadní pozitivní význam.

8. Jsou unikátním hmotným pramenem v oblasti vědy, výzkumu, vzdělávání a upevňování národní identity.

25 K těmto stavbám a jejich architektům je třeba přičíst také Průmyslový palác v Hirošimě od českého architekta Jana Letzela (1880–1925), který byl za památku světového dědictví prohlášen v roce 1996.